

Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμής:

« Ο τόπος αυτός έχει μεγάλη
ροπή στη μάθηση...»

του ΣΩΤΗΡΗ ΚΑΚΙΣΗ.

Μετά από σαράντα και πλέον χρόνια γιγαντιαίας πνευματικής δραστηριότητας, αποφάσισε για πρώτη φορά να μιλήσει δημόσια, να κάνει στο ΒΗΜΑgazino αυτό το χριστουγεννιάτικο δώρο. Ο Μανόλης Κ.Χατζη-γιακουμής, ο Φιλολόγος, ο Νεοελληνιστής, ο μουσικός Ερευνητής, ο Δάσκαλος.

Το έργο του εκτείνεται από τον Σολωμό στον Όμηρο, και από τα Μεσαιωνικά Δημώδη Κείμενα ως τα Μουσικά Χειρόγραφα, από την Εκκλησιαστική Μουσική ως την καθημερινή επαφή με τα νέα παιδιά, που τα ετοιμάζει κάθε χρόνο για το Πανεπιστήμιο. Παράλληλα, ο ίδιος αυτός άνθρωπος έχει αποδυθεί σ' έναν κολοσιαίο αγώνα ηχογράφησης του συνόλου των εκκλησιαστικών μελών της περιόδου της Τουρκοκρατίας, από τους εν ζωή ακόμη μέγιστους ιεροψάλτες. Είναι έτοιμα εκατόν είκοσι cd (!), από τα οποία ήδη κυκλοφορούν παραπάνω από τα μισά.

Υπακούοντας, βέβαια, στο απίστευτο νεοελληνικό παράδοξο, ο μέγιστος αυτός επιστήμονας βρίσκεται εκτός Πανεπιστημίου... Ο ίδιος αναφέρεται υπερήφανα σε *Ιδιωτική Οδό* για την οποία δεν μετανοιώνει, για διαφορετικό τρόπο αντίληψης του κόσμου και των αξιών του. Για τον χρόνο του, που ο

ίδιος ορίζει έτσι. Και για το χωριό του στην Κω, το Ασφενδιού, που με τη δική του φροντίδα κι αυτό ανέστη εκ νεκρών, ξαναμπήκε κι αυτό στον χάρτη της μουσικής και όχι μόνο :

-Κύριε Χατζηγιακουμή, από πού να ξεκινήσουμε; Να ξεκινήσουμε άραγε πρώτα από την κύρια ιδιότητά σας, την ιδιότητα του Φιλολόγου και του Νεοελληνιστή;

-Μάλιστα. Του κλασικού φιλολόγου με τις προπτυχιακές σπουδές και του νεοελληνιστή με τις μεταπτυχιακές, και οι δύο στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ήταν η πρώτη φορά τότε, το 1964-1966, που καθιερώνονταν, με υποτροφίες μέσω του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών, μεταπτυχιακά στο Εσωτερικό με στόχο την εκπόνηση Διδακτορικής διατριβής.

-Μιλάμε, προφανώς, για την εποχή που εκπονήσατε την περίφημη διατριβή σας «Νεοελληνικές Πηγές του Σολωμού»...

-Ακριβώς. Η έρευνα και η συγγραφή της διατριβής πραγματοποιήθηκε περίπου σε 18 μήνες και στηρίχθηκε στα "Αυτόγραφα", δηλαδή στα ίδια τα Χειρόγραφα του Σολωμού που είχαν μόλις τότε, το 1964 δηλαδή, δημοσιευθεί φωτοτυπικά από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Τα στοιχεία της έρευνας ήταν αποκαλυπτικά. Αποδείχθηκε απροσδόκητα ότι ο Σολωμός είχε μελετήσει, και χρησιμοποιήσει δημιουργικά στο Έργο του, όλη την μέχρι τότε εθνική λαϊκή λογοτεχνία, πολύ πριν αυτή αναγνωρισθεί και ενταχθεί στην επίσημη Γραμματεία μας: παλαιά Μεσαιωνικά κείμενα -είχε μελετήσει ακόμη και τον Διγενή Ακρίτα-, την Κρητική λογοτεχνία, κυρίως τον Ερωτόκριτο, και φυσικά τη Δημοτική ποίηση. Στην πραγματικότητα, η διατριβή διερευνούσε το ακανθώδες εκφραστικό πρόβλημα του Σολωμού και αποδείκνυε γιατί έπρεπε να θεωρείται πραγματικός Εθνικός ποιητής.

-Γι' αυτό και αποτελεί τομή στη Σολωμική βιβλιογραφία. Ο αντίκτυπός της

υπήρξε, απ' όσο ξέρω, πολύ μεγάλος.

-Η πρώτη μεγάλη εντύπωση δημιουργήθηκε στην ίδια τη Φιλοσοφική Σχολή. Στη συνεδρία της για την έγκριση, στις 4 Μαρτίου 1967, ενάμισυ μόλις μήνα πριν τη Δικτατορία, πέρα από τα ασυνήθιστα εγκώμια, η Σχολή πήρε δύο αποφάσεις: να με σπουδάσει στο Εξωτερικό, όπως είχε κάνει παλαιότερα για τον Ιωάννη Συκουτρή, και να τυπώσει τη διατριβή το ίδιο το Πανεπιστήμιο -κάτι που αποφασιζόταν τότε για πρώτη φορά-, από το κληροδότημα Σοφίας Σαριπόλου. Έτσι εγκαινιάσθηκε η γνωστή "Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου", η οποία αριθμεί σήμερα 100 τίτλους-διατριβές.

-Πραγματικά ασυνήθιστες και εντυπωσιακές αποφάσεις, ειδικά για τα χρόνια εκείνα.

-Μετά την έκδοση της διατριβής το 1968, ο αντίκτυπος υπήρξε εξίσου μεγάλος και στον ειδικό χώρο των νεοελληνιστών, των κριτικών, αλλά και των λογοτεχνών. Ακολούθησαν πάμπολες θετικές αντιδράσεις και κριτικές. Ο Σολωμός, βλέπετε, προκαλούσε ακόμη τότε μεγάλο ενδιαφέρον. Βρισκόμασταν άλλωστε στον απόηχο των εκδηλώσεων για τα εκατό χρόνια από τον θάνατό του, στα 1957...

-Η ενασχόλησή σας με ένα θέμα «ταμπού» όπως ο Σολωμός και σε ηλικία, αν δεν απατώμαι, μόλις 24 ετών ήταν ένα πραγματικό τόλμημα. Πώς το σχολιάζετε σήμερα;

-Οι δεσμοί μου με τον Σολωμό ήταν πολύ στενοί από πριν. Ως μαθητής είχα εκφωνήσει στο Γυμνάσιο, στο Ιπποκράτειο Γυμνάσιο της Κω, τον επίσημο πανηγυρικό για τα εκατό χρόνια από τον θάνατό του. Ως φοιτητής τον διάβαζα συνέχεια, ήταν ένας από τους πιο αγαπημένους μου ποιητές, ήξερα όλα σχεδόν τα ποιήματά του απέξω. Ωστόσο η αφορμή για τη διατριβή δόθηκε από συγκεκριμένο περιστατικό. Διαβάζοντας κάποια στιγμή τον «Ερωτόκριτο», τον Νοέμβριο του 1964 θυμάμαι, σχημάτισα με διάφορες λέξεις από ένα χωρίο του τον στίχο "στα μάτια και στο πρόσωπο θωρούνται οι λογισμοί τους", ο οποίος παρέπεμπε κατευθείαν στον γνωστό στίχο από τους Ελεύθερους Πολιορκημένους "στα μάτια και στο πρόσωπο φαίνοντ' οι

στοχασμοί τους". Υπήρχε ωστόσο μια βασική διαφορά, οι λέξεις "λογισμοί - στοχασμοί". Φαντάζεσθε την έκπληξή μου, όταν ανακάλυψα στα "Αυτόγραφα" ότι η αρχική μορφή του στίχου ήταν "φαίνοντ' οι λογισμοί τους";! Από κει και πέρα ο δρόμος ήταν ανοικτός, η πρόκληση μεγάλη, και η παρόρμηση ακατανίκητη.

-Έτσι λοιπόν ξεκίνησε η διατριβή και ολοκληρώθηκε, όπως είπατε, περίπου σε 18 μήνες. Πάρα πολύ μικρό διάστημα. Πέστε μου, έχετε γράψει κάτι άλλο για τον Σολωμό;

-Τον αμέσως επόμενο χρόνο, το 1969, ένα μικρό μελέτημα 40 σελίδων με τίτλο "Σύγχρονα Σολωμικά Προβλήματα". Είναι η συνέχεια, η συνθετική και θεωρητική επόπτευση. Θεωρήθηκε εξίσου σπουδαίο. Σ' αυτό συνεξετάζονται τα κυριότερα σολωμικά προβλήματα, το εκδοτικό, της βιβλιογραφίας, των πηγών, της βιογραφίας και το ερμηνευτικό, και τα οποία εξακολουθούν ακόμη μέχρι σήμερα να παραμένουν χωρίς οριστική λύση. Το σημαντικότερο πάντως εδώ είναι ότι το μελέτημα αυτό γράφτηκε στη δημοτική. Μη ξεχνάτε ότι βρισκόμαστε στον δεύτερο χρόνο της δικτατορίας κι εγώ ήμουν ήδη στο Πανεπιστήμιο, στο Σπουδαστήριο της Νεοελληνικής Φιλολογίας. Γι' αυτόν τον λόγο χρησιμοποιήθηκε αμέσως, μαζί με άλλα ουσιαστικά και βαθύτερα, για την αποπομπή μου, το Νοέμβριο του 1969...

-Από τη μια στιγμή στην άλλη; Πώς το αντιμετωπίσατε;

-Συνέβαιναν πολύ σκληρότερα τότε, από το να χάσει κανείς μια θέση και την προοπτική μιας καριέρας. Η συνέπεια έχει και συνέπειες. Οι ανατροπές πάντως γίνονται καμιά φορά αφορμή για σημαντικότερα πράγματα. Το 1970, τη χρονιά που ακολούθησε, συνέβησαν γεγονότα που καθόρισαν τον προσανατολισμό και τη δημιουργικότητα μιας δεκαετίας. Γράφεται και δημοσιεύεται η μελέτη μου για τον Παλαμά, προωθείται η έρευνα στα Δημώδη Μεσαιωνικά Κείμενα και αρχίζει η μεγάλη επίσης έρευνα των Μουσικών Χειρογράφων και της Εκκλησιαστικής Μουσικής γενικότερα. Είναι ακόμη η

χρονιά της χορηγίας της *Ford Foundation*: ήμουν κι εγώ ανάμεσα στην πρώτη ομάδα που επιχορηγήθηκε, με Μαρωνίτη, Αναγνωστάκη, Σαχτούρη, και άλλους.

-Πλούσια χρονιά. Η θετική αντίδραση ασφαλώς στην απομάκρυνσή σας από το Πανεπιστήμιο. Ας δούμε όμως τα θέματα ξεχωριστά: κατ' αρχήν ο Παλαμάς.

-Πρόκειται για μελέτη στην οποία ο Παλαμάς κρίνεται γενικότερα ως κριτικός, και ειδικότερα ως κριτικός του Σολωμού. Ο τόμος περιλαμβάνεται ανάμεσα στους πρώτους με τους οποίους εγκαινιάσθηκαν τότε οι γνωστές "Εκδόσεις Ερμής". Το κεντρικό συμπέρασμα της μελέτης είναι ότι, παρόλο που ο Παλαμάς επέβαλε τον Σολωμό στο εθνικό κοινό, ο ίδιος έμεινε ξένος στο ποιητικό του δίδαγμα. Αισθανόταν μεγάλη αμηχανία μπροστά στην αποσπασματικότητα του έργου του και στην ελλειπτικότητα του λυρικού του στοχασμού. Θεωρούσε άλλωστε, όπως ξέρετε, ανώτερο τον Βαλαωρίτη. Να σημειωθεί πάντως ότι ο Παλαμάς, ως ποιητής, αποτελεί το τέρμα μιας μεγάλης καμπύλης, ενώ ο Σολωμός την απαρχή μιας νέας. Με τη μελέτη αυτή κλείνει ένας συγκεκριμένος ερευνητικός κύκλος.

-Για δύο τόσο σπουδαία θέματα της νεώτερης λογοτεχνίας μας, όπως ο Σολωμός και ο Παλαμάς, και περνάτε πια στα Μεσαιωνικά, λογοτεχνικά Κείμενα. Ένα νέο σας τότε φιλολογικό ενδιαφέρον;

-Για την ακρίβεια επανακάμπτω. Γιατί η έρευνα στα Μεσαιωνικά Κείμενα είχε ήδη αρχίσει μόλις τελείωσε η διατριβή. Ετοίμαζα το θέμα, βλέπετε, για Υψηγεία. Τα ποιητικά αυτά δημώδη κείμενα είναι ένα σημαντικό κομμάτι της εθνικής μας Γραμματείας. Δεν έχουν μόνο γλωσσική, αλλά πολλά και αυτόνομη λογοτεχνική αξία. Ανήκουν στο ύστερο Βυζάντιο και σώζονται σε χειρόγραφα, τα περισσότερα από τα οποία χρονολογούνται στα αμέσως μετά την Άλωση χρόνια, στα χρόνια της Μεγάλης Σιωπής του Ελληνισμού, μιλάμε για το β' μισό 15ου και για τον 16ο αιώνα. Δυστυχώς, σχεδόν όλα σώζονται σε

πεπαλαιωμένες και αναξιόπιστες εκδόσεις. Το κυριότερο πρόβλημα σ' αυτά είναι η κριτική τους αποκατάσταση και η έγκυρη επανέκδοσή τους. Ένα καθήκον καθαρά φιλολογικό.

-Αυτό είναι το θέμα που διαπραγματεύεσθε στο βιβλίο σας «Τα Μεσαιωνικά Δημώδη Κείμενα»;

-Ναι. Το σηματοδοτεί άλλωστε και ο υπότιτλος "Συμβολή στη μελέτη και στην έκδοσή τους". Ερευνήθηκε και γράφτηκε κατά διαστήματα, από το 1970 έως το 1977, χρονιά που δημοσιεύθηκε. Αναφέρεται σε τρία χαρακτηριστικά Κείμενα και καταλήγει, μέσω αυτών, σε πολύ χρήσιμα γενικά συμπεράσματα. Εξετάζονται, με απόλυτη αναλυτική μέθοδο, οι εκδόσεις, τα χειρόγραφα, σχολιάζονται δυσερμήνευτα χωρία, και προτείνονται πάμπολλες, και απροσδόκητες, διορθώσεις, όπως π.χ. ένα ακατανόητο "εξ αέρος" διορθώνεται σε "εξ ου έρως", και πολλά άλλα παρόμοια.

-Εντυπωσιακή, για όποιον είναι και ελάχιστα υποψιασμένος, διόρθωση! Είπατε ότι το κυριότερο πρόβλημα είναι το εκδοτικό. Έχετε εκδώσει και κάποιο από αυτά τα κείμενα ή περιορισθήκατε μόνο στη θεωρητική προσέγγισή τους;

-Θα έπρεπε. Ήταν και στόχος και επιθυμία. Με ενδιέφερε κυρίως το σημαντικότερο, ο "Λίβιστρος", το κύριο θέμα του βιβλίου και ένα από τα τρία δυσκολότερα εκδοτικά προβλήματα όλης γενικά της Νεοελληνικής Φιλολογίας, μια και τα άλλα δύο είναι ο "Διγενής Ακρίτας" και ο Σολωμός. Επρόκειτο να ετοιμάσω την έκδοση το 1973, κατά πρόταση του καθηγητή Λίνου Πολίτη, στη Σειρά "Βυζαντινή και Νεοελληνική Βιβλιοθήκη", επικεφαλής της οποίας ήταν ο ίδιος και ανάμεσα στους συνιδρυτές της Σειράς και ο Γιώργος Σεφέρης. Δυστυχώς η έκδοση δεν πραγματοποιήθηκε για λόγους ανεξάρτητους από εμένα. Την είχε δεσμεύσει από παλιά για τον εαυτό του ο καθηγητής Μανούσος Μανούσακας, ο οποίος και δεν συγκατατέθηκε.

-Το βιβλίο αυτό είχε τον ίδιο αντίκτυπο με το βιβλίο για τον Σολωμό;

-Όχι. Το βιβλίο αυτό, εκτός από έναν μικρό κύκλο, πέρασε σχεδόν απαρατήρητο. Οι σπουδές αυτές δεν ήταν τότε σε επικαιρότητα. Απεναντίας,

η απήχησή του στους ειδικούς ερευνητές του Εξωτερικού ήταν, και παραμένει, πολύ μεγάλη. Σήμερα η αποδοχή του είναι γενική. Αναφέρεται σε μελέτες, σε Συνέδρια, πρόσφατα έχει διδαχθεί και σε Πανεπιστημιακά σεμινάρια. Το σπουδαιότερο -και ευχάριστο-, η χρηστική έκδοση του «Λίβιστρου», που ετοιμάζεται από το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τράπεζας, υιοθετεί και στηρίζεται απολύτως στις προτάσεις και στα συμπεράσματα που διατυπώνονται εκεί.

-Εδώ ολοκληρώνεται η περιπέτεια με τα Μεσαιωνικά Κείμενα. Ταυτόχρονα όμως είχατε ξεκινήσει το 1970 και τη μεγάλη, όπως την ονομάσατε, έρευνα για τα Μουσικά Χειρόγραφα και την Εκκλησιαστική μουσική γενικότερα.

-Μεγάλη πράγματι σε έκταση και διάρκεια αφού κρατά μέχρι σήμερα, όμως θα έλεγα μεγάλη κυρίως σε σημασία. Η εκκλησιαστική και λειτουργική μουσική του Ελληνισμού είναι ένας από τους πιο σημαντικούς τομείς της καλλιτεχνικής και πνευματικής του έκφρασης. Ένας τομέας όμως εντελώς άγνωστος και παραμελημένος. Συνθέτες, μέλη, μουσικά είδη, όλα συγκροτούν ένα αποκαλυπτικό δημιουργικό πεδίο. Όχι μόνο για τη μεγάλη Βυζαντινή περίοδο, αλλά κυρίως για τα νεώτερα χρόνια, τα χρόνια της λεγόμενης, και τόσο διαβεβλημένης παλαιότερα, Τουρκοκρατίας. Υλικό που σώζεται σήμερα σε 7.000 περίπου μουσικά χειρόγραφα διασκορπισμένα σε όλο τον κόσμο και χρονολογημένα από τον 10ο αιώνα έως το 1820, χρονιά που δημοσιεύεται το πρώτο μουσικό βιβλίο και σε πολυάριθμα, στη συνέχεια, μουσικά έντυπα, από το 1820 κ.εξ. Και όλα αυτά πέρα από τη μεγάλη επίσης προφορική παράδοση...

-Προκαλεί πάντως εντύπωση η παράλληλη στροφή σας σε μια τόσο εξειδικευμένη έρευνα. Πώς έγινε αυτό;

-Η συγκυρία πρώτα της Δικτατορίας, με την ενδοστροφή, σε προσωπικό και συλλογικό επίπεδο, που δημιούργησε, για να της αποδώσουμε και κάτι θετικό: ο ειδικός μουσικός σπλιζμός έπειτα -Πτυχίο Βυζαντινής Μουσικής, Δίπλωμα Μουσικοδιδασκάλου, Πτυχίο Ευρωπαϊκής Μουσικής- και η ταυτόχρονη, και σπάνια, συγκυρία του συνδυασμού με τον φιλολογικό. Πάνω

απ' όλα, η πρόκληση κυρίως μιας περιπετειώδους πρωτογενούς έρευνας με τεράστιο, ανεξερεύνητο και τόσο σπουδαίο ιστορικό υλικό. Με άλλα λόγια, η πρόκληση για την ανακάλυψη ενός νέου και εξωτικού επιστημονικού κόσμου.

-Πλούσιος μουσικός οπλισμός κοντά στον φιλολογικό. Ασυνήθιστη πραγματικά συγκυρία. Και πώς ξεκίνησε η έρευνα;

-Θεωρητικά, με το προγραμματικό μελέτημα "Σπουδή και έρευνα της Εκκλησιαστικής μουσικής", στο οποίο οριοθετούνταν η έρευνα και καθορίζονταν οι άμεσοι και οι μακροπρόθεσμοι στόχοι. Πρακτικά, με τη μικρή ενίσχυση του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, που ανταποκρίθηκε σε σχετικό αίτημα, και με πολύτιμη συνεργάτιδα την κυρία Όλγα Γκράτζιου, καθηγήτρια σήμερα στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Ξεκίνησαν δύο παράλληλες δραστηριότητες. Η μία ήταν η βιβλιογράφηση των Εντύπων Μουσικών Βιβλίων της περιόδου 1820-1920, η οποία προωθήθηκε δυναμικά αργότερα, το 1987-1988, με ειδικό Ηλεκτρονικό Πρόγραμμα, κάτι πολύ πρωτοποριακό για τότε, και με την υποστήριξη του Υπουργείου Πολιτισμού, επί υπουργίας Μελίνας Μερκούρη. Η άλλη ήταν η μεγάλη, όπως την ονομάσαμε, έρευνα της επισήμανσης και της επιτόπιας αυτοψίας των μουσικών Χειρογράφων, πρώτος καρπός της οποίας υπήρξε το βιβλίο "Μουσικά Χειρόγραφα Τουρκοκρατίας", που κυκλοφόρησε το 1975.

-Πρόκειται για το Βιβλίο, στο οποίο έχετε ως μότο έναν στίχο από το "Βρώμικο Ψωμί" του Σαββόπουλου;

-Καλά θυμάστε. Τον στίχο "σ' αυτόν τον κόσμο όσοι αγαπούνε τρώνε βρώμικο ψωμί", στη γνωστή παραλλαγή του. Παραπέμπει σε κάποιο προσωπικό βίωμα, αλλά και σε όλους τους μεγάλους εκκλησιαστικούς μουσικούς και συνθέτες που έμεναν αγνοημένοι και περιφρονημένοι. Πρόκειται για βιβλίο-κλειδί. Στο Α' Μέρος παρουσιάζονται, με ειδική πρότυπη και πρωτότυπη μέθοδο, 121 άγνωστα μουσικά χειρόγραφα. Στο Β' συγκροτείται ένας βασικός Κατάλογος Συνθετών (και Μελών), με έμφαση σ' εκείνους της περιόδου 1453-1820, και με όλα τα μέχρι τότε στοιχεία για το Έργο τους, αντλημένα τα περισσότερα από τις αυτοψίες των Χειρογράφων. Σπουδαίο πρέπει να θεωρηθεί ότι χρησιμοποιείται και εδώ, πρώτη φορά σε τέτοιου είδους φιλολογικές - παλαιογραφικές- εργασίες, η δημοτική, με επινόηση και εφαρμογή συγκεκριμένης ορολογίας, η οποία και χρησιμοποιείται έκτοτε γενικότερα.

-Βρισκόμαστε ήδη στην καρδιά της Μεταπολίτευσης, στα 1975... Δόθηκε η δυνατότητα τότε, σε όσους είχαν απομακρυνθεί από τα Πανεπιστήμια, να επιστρέψουν, και μάλιστα με ειδικά πλεονεκτήματα. Εσείς γιατί δε επιστρέψατε; Γιατί δεν βρίσκεστε σήμερα σε κάποιο Πανεπιστήμιο; Εκφράζω τώρα την απορία πολλών.

-Δεν επέστρεψα. Και δεν έχω υποβάλει ποτέ σε κανένα Πανεπιστήμιο καμιάν υποψηφιότητα. Πρόκειται για συνειδητή επιλογή. Οι λόγοι είναι πολλοί. Πρώτα, η εμπειρία της απομάκρυνσης. Πολύτιμη αρνητική εμπειρία. Συνειδητοποίησα ότι δεν είχα το σθένος, και τη διάθεση, να αντιμετωπίζω δόλιες καταστάσεις ανταγωνισμού και φθόνου. Να σκεφθείτε, όταν προκηρύχθηκε η Έδρα του Επίκουρου Καθηγητή της Νεοελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, το 1972, μια κι ο Θεσμός των Επικούρων είναι Θεσμός της δικτατορίας, μου τηλεφώνησε γνωστός Γλωσσολόγος για να αποτρέψει τυχόν υποψηφιότητά μου -ήμουν ο μόνος με Διδακτορικό στα Νέα Ελληνικά τότε-, λέγοντας ότι ήταν προαποφασισμένο να τον εκλέξουν. Και ότι, ακόμη και αν εκλεγόμουν ως ειδικός, δεν επρόκειτο να διορισθώ γιατί "ήταν γνωστό πως ήμουν αριστερών φρονημάτων" -ως "αριστεροί" χαρακτηρίζονταν, όπως ξέρετε, συλλήβδην όλοι οι αντίθετοι στο καθεστώς. Έτσι, δρομολογήθηκε σιγά-σιγά η απόφαση για ιδιώτευση και έρευνα. Πάντως και μετά τη δικτατορία η λεγόμενη "αποχουντοποίηση" στα Πανεπιστήμια ήταν επιλεκτική. Αποκακύνθηκαν μόνο οι κραυγαλέες περιπτώσεις. Τα υπόλοιπα εκεί έμειναν άθικτα, με γενικότερες συνέπειες μέχρι σήμερα. Τελικά, και παρά την επιμονή και την παρότρυνση αργότερα λαμπρών Πανεπιστημιακών συναδέλφων, του Γιώργου Σαββίδη, του Νίκου Παναγιωτάκη, του Ερατοσθένη Καψωμένου, να συμπεριληφθώ σε κάποιο από τα Πανεπιστήμια Θεσσαλονίκης -ως διάδοχος του Λίνου Πολίτη-, Κρήτης, Ιωαννίνων, παρέμεινα εκτός. Είχε, βλέπετε, πια οριστικά εμπεδωθεί η «Ιδιωτική Οδός», για να θυμηθούμε λίγο και τον Ελύτη...

-Δεν προσανατολισθήκατε ποτέ για κάποια από τα Πανεπιστήμια του

Εξωτερικού; Υπήρχαν και υπάρχουν τόσες Έδρες Νεοελληνικών Σπουδών.

«Είναι αλήθεια ότι αμέσως μετά τη διατριβή για τον Σολωμό υπήρξαν προτάσεις για τα Πανεπιστήμια του *Leiden* της Ολλανδίας για διάδοχος της Σοφίας Αντωνιάδου και του Σίδνεϋ της Αυστραλίας, στις οποίες δεν ανταποκριθήκα. Δεν ήθελα να ζήσω μακριά από την Ελλάδα.

-Πολλοί πάντως υποστηρίζουν ότι η απουσία σας είναι μεγίστη απώλεια για το Πανεπιστήμιο. «Ιδιωτική Οδός» λοιπόν. Κι η συνέχεια;

-Την ερευνητική φαντάζομαι. Η συνέχεια είναι ένα πραγματικά μεγαλόπνοο Έργο. Την έκδοσή του είχε αναλάβει από το 1973 η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και για την ολοκλήρωσή του διατέθηκε μια δεκαετία η δεκαετία 1970-1980. Πρόκειται για ένα Έργο με οικουμενικό χαρακτήρα. Στηρίζεται στο πρωτογενές υλικό 5.000 περίπου μουσικών Χειρογράφων διάσπαρτων στις Βιβλιοθήκες όλου του κόσμου, ανάμεσά τους εκείνες του Αγ. Όρους με 2.500 χειρόγραφα και της Κύπρου, που ερευνήθηκαν όλες ευτυχώς λίγο πριν την Εισβολή. Και μόνο η προσπέλαση, και η φωτογράφιση, ενός τόσο εκτεταμένου υλικού, κάτω από συνθήκες εξαιρετικά δύσκολες, ειδικά για την εποχή, αποτελεί, ξέρετε, πραγματικό ερευνητικό άθλο.

-Αναμφίβολα άθλος, που απαιτούσε εκτός των άλλων αντοχή και τόλμη. Είναι ασφαλώς η μεγάλη Έκδοση που κυκλοφόρησε το 1980 με τίτλο-

-“Χειρόγραφα εκκλησιαστικής μουσικής 1453-1820”, με χαρακτηριστικό υπότιτλο “Συμβολή στην έρευνα του Νέου Ελληνισμού» και μότο εδώ έναν μισό στίχο του Σολωμού: “πολλοί ‘ν’ οι δρόμοι πό’ χει ο νους”, ως ένσταση για την απαξίωση σε τέτοιες εργασίες και ως δηλωτικό της δημιουργικής πολυτροπίας του Ελληνισμού. Βιβλίο με χαρακτήρα ιστορικό, φιλολογικό, παλαιογραφικό και μουσικολογικό, πρέπει να θεωρείται, σήμερα κορυφαίο μέσα στη γενικότερη Εθνική βιβλιογραφία για την συνθετική του δομή και την πρωτοτυπία του. Επιβλητικό σε σχήμα και όγκο, με 500 σελίδες, περιλαμβάνει 254 έγχρωμα και ολοσέλιδα, φωτογραφικά δείγματα, τα περισσότερα αυτόγραφα των μεγάλων μουσικών της περιόδου. Ωστόσο, η καρδιά και οι πνεύμονες του βιβλίου είναι το τιτλοφορούμενο, στο Α΄ Μέρος, ως

"Σχεδιάσμα Ιστορίας". Στηρίζεται αποκλειστικά στις πηγές, στην έρευνα των 5.000 χειρογράφων, και ιστορεί, συμπυκνωμένα και διαγραμματικά, την πολύτροπη μουσική δραστηριότητα από την Άλωση ως την Επανάσταση. Πρόκειται για την πρώτη απόπειρα μιας τέτοιας καταγραφής. Εκδόθηκε και αυτόνομα το 1999, υπό τον τίτλο "Η Εκκλησιαστική μουσική του Ελληνισμού μετά την Άλωση (1453-1820)". Τα τελευταία χρόνια η μικρή αυτή έκδοση διδάσκεται ως χρηστικό εγχειρίδιο στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο και στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

-Η μεγάλη Έκδοση συνοδεύεται νομίζω, και από έναν Δίσκο βινυλίου.

-Ναι. Δίσκο βινυλίου φυσικά, μια και βρισκόμαστε στα 1980, στον οποίο ψάλλει ο Άρχων Πρωτοψάλτης Θρασύβουλος Στανίτσας, η άλλη μεγάλη φωνή του σύγχρονου Ελληνισμού. Εκτελεί μελη που του ζήτησα και που παρατίθενται στο βιβλίο, μερικά άγνωστα και άλλα με μακραίωνη ψαλτική παράδοση, ειδικά στον Πατριαρχικό ναό στο Φανάρι. Πρόκειται για ανεπανάληπτο ερμηνευτικό μνημείο στην καθόλου ιστορία της Εκκλησιαστικής μουσικής. Σήμερα πια, κυκλοφορεί και σε ψηφιακή μορφή. Είναι και ο μοναδικός δίσκος του Στανίτσα ως σολίστα στην επίσημη δισκογραφία. Να σημειωθεί πάντως ότι ο τότε υπεύθυνος της Τράπεζας δημιούργησε πολλά προβλήματα στην ηχογράφιση, προτείνοντας μάλιστα να πει τα μέλη "-Κάνας άλλος, που δεν θα έπαφνε και χρήματα". Το αποτέλεσμα ήταν να ματαιωθεί, δυστυχώς, και ένας δεύτερος προγραμματισμένος δίσκος.

-Ακούγεται απίστευτο. Δεν νομίζω πάντως να ήταν θέμα μόνο άγνοιας. Εν πάση περιπτώσει ποιά ήταν η υποδοχή ενός τέτοιου βιβλίου;

-Στο τυπικό μέρος, αν εξαιρέσει κανείς δύο παρουσιάσεις σε εφημερίδες, της Καίτης Ρωμανού και του Στέφανου Βασιλειάδη, το βιβλίο δεν είχε την προβολή που του άξιζε. Ούτε καν η Τράπεζα δεν έκανε επίσημη παρουσίαση όπως σε όλες τις εκδόσεις, για λόγους που αφορούν στον ίδιο υπεύθυνο. Παρόλ' αυτά, το βιβλίο έχει αποκτήσει σήμερα μεγάλη διεισδυτικότητα. Με ένα τόσο πλούσιο και καλά οργανωμένο φωτογραφικό και ιστορικό υλικό χρησιμοποιείται έκτοτε παντού: σε συναυλίες, σε συνέδρια, σε δίσκους, προσφέρει θέματα και έτοιμο υλικό για διατριβές, μελέτες, άλλα σχετικά

βιβλία, είτε το μνημονεύουν είτε, κατά την επιχώρια νεοελληνική συνήθεια ειδικά στο χώρο αυτόν, το αποσιωπούν εντελώς. Ωστόσο, ο ακραιφνής επιστημονικός του χαρακτήρας και το βαθύτερο πνεύμα του μένουν ακόμη ξένα. Δυστυχώς, τις σπουδές αυτές υπηρετούν σήμερα εδώ άνθρωποι οι οποίοι ανήκουν σ' έναν συγκεκριμένο θεολογικό-εκκλησιαστικό χώρο, και των οποίων το ιδεολογικό στίγμα και η μεθοδολογία ανήκουν στις αρχές του 20ού αιώνα.

-Τέτοιας εμπέλειας βιβλίο έχει βγει παράλληλα και σε κάποια ξενόγλωσση έκδοση;

-Όχι. Αν και δεν ήταν μόνο μια πάγια πρακτική, αλλά και ρητή συμβατική υποχρέωση της Τράπεζας για αγγλική έκδοση, θα έλεγα και ηθική, καθώς δεν είχα επιπλέον καμιάν υλική αμοιβή -είχα παραιτηθεί από την αρχή από κάτι τέτοιο. Και μάλιστα, παρά τη δικαστική συνδρομή που ζητήθηκε. Φαίνεται λίγο αστείο, και περίεργο: να επιστρατεύεται ολόκληρος ο νομικός μηχανισμός της Τράπεζας, και άλλα αλληλέγγυα πρόσωπα δικά της, εναντίον της αγγλικής έκδοσης ενός βιβλίου. Τέτοιες ενέργειες και αποφάσεις, έστω και για τυπικούς λόγους, απαξιώνουν το γενικότερο αίσθημα ηθικής και δικαίου. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, πλήττουν επιπλέον τη διεθνή προβολή του εθνικού πολιτισμού. Για μένα πάντως είναι υπεραρκετό το ότι έγραψα ένα τέτοιο βιβλίο, και μάλιστα στα ελληνικά. Και αποδέχομαι το τίμημα, επειδή αντιστάθηκα με πείσμα σε συγκεκριμένες ιδιοτελείς σκοπιμότητες οι οποίες, στο όνομα δήθεν της Τράπεζας, παραβίαζαν αρχές και υπονόμειαν σταθερά τα συμφέροντα του βιβλίου. Και επειδή αρνήθηκα στις αρχές του '70 πρόταση να αναλάβει το Πανεπιστήμιο του *Princeton* απευθείας το βιβλίο σε αγγλική έκδοση.

-Εντυπωσιάζει πράγματι η συμπεριφορά αυτή της Εθνικής Τράπεζας. Όπως το είπατε, η έλλειψη αγγλικής έκδοσης ενός τέτοιου βιβλίου αποτελεί πλήγμα στη διεθνή προβολή του Ελληνισμού. Εσείς, μετά το βιβλίο αυτό συνεχίσατε στον τομέα της εκκλησιαστικής μουσικής;

-Με την ολοκλήρωση του βιβλίου γεννήθηκε μια άλλη ιδέα, ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και καθοριστική. Πρόκειται για την Ηχογράφηση των

εκκλησιαστικών μελών από μεγάλους παραδοσιακούς ψάλτες. Από το γραπτό μνημείο στο ζωντανό, στον Ήχο, που είναι και ο τελικός στόχος, το "επιγένημα". Η ιδέα γεννήθηκε κατά την ηχογράφιση του δίσκου του βιβλίου από τον Θρασύβουλο Στανίτσα, τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο του 1980. Η εντύπωση από το άκουσμα ενός ειδικού μέλους, ενός Καλοφωνικού Ειρμού του Πέτρου Μπερεκέτη (τέλος 17^{ου} - αρχές 18^{ου} αιώνα) υπήρξε πολύ μεγάλη. Έγινε τότε αμέσως συνείδηση ότι παρόμοια μέλη έπρεπε να εκτελεσθούν, όσο ήταν ακόμη καιρός, από ψάλτες όπως ο Άρχοντας Θρασύβουλος Στανίτσας, οι οποίοι είχαν από παράδοση γνώση του αναγκαίου τρόπου και του αναγκαίου ύφους για να αποδοθεί η ουσία και ο χαρακτήρας της μεγάλης αυτής μουσικής τέχνης. Έτσι γεννήθηκε η ιδέα ενός μακρόχρονου ηχογραφικού εκδοτικού Προγράμματος, του οποίου η περιπέτεια συνεχίζεται μέχρι σήμερα...

-Και το Πρόγραμμα αυτό των ηχογραφήσεων ξεκίνησε αμέσως τότε, το 1980;

-Όχι. Οι ηχογραφήσεις των μελών ξεκίνησαν τρία χρόνια αργότερα, το 1983, μόλις έγινε δυνατό να εξασφαλισθούν τα στοιχειώδη οικονομικά μέσα. Επιδίωξη ήταν το Πρόγραμμα να υλοποιηθεί μέσω ενός εθνικού οργανισμού και με εθνική χρηματοδότηση, όπως απαιτούν τέτοιας εθνικής εμβέλειας έργα. Έτσι, οι ηχογραφήσεις άρχισαν με την υιοθέτηση του Προγράμματος από το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και με τη μικρή και πάλι ενίσχυσή του για μια διετία (1983-1985) και συνεχίσθηκαν (1985-1992) με την υποστήριξη της Γενικής Γραμματείας του Υπουργείου Έρευνας και Τεχνολογίας, μέσω πάντοτε του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, με απόφαση του τότε υπουργού Αναστασίου Πεπονή το 1988, και με αναδρομική ισχύ. Η εθνική χρηματοδότηση διακόπηκε δυστυχώς το 1992 με την τότε κυβερνητική αλλαγή. Το έργο όμως βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη και, το σπουδαιότερο, οι μεγάλοι παραδοσιακοί ψάλτες έφευγαν σιγά-σιγά από τη ζωή. Έτσι το Πρόγραμμα συνεχίσθηκε το 1992-2000 με ίδια αποκλειστικά μέσα. Σήμερα πια, από το 2000 και εξής, οι ηχογραφήσεις πραγματοποιούνται μέσω του μη κερδοσκοπικού "Κέντρου Ερευνών και Εκδόσεων".

-Και γιατί δεν επανήλθατε αργότερα; Θα έπρεπε να επιμείνετε.

-Να σας πω: η εμπειρία της εποχής ήταν εντελώς αρνητική. Καταρχήν,

επανελημμένα αιτήματα προς το Υπουργείο Πολιτισμού να συνδράμει την έκδοση των πρώτων ήδη έτοιμων CD έμειναν όλα αναπάντητα. Απορρίφθηκε επίσης ένα πρωτογενές και πρωτοποριακό Πρόγραμμα, το οποίο είχε υποβληθεί από το Κέντρον Ερευνών και Εκδόσεων και το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών στο τότε -1994- γνωστό Πακέτο Ντελόρ, και το οποίο προέβλεπε την παρουσίαση και την ηλεκτρονική αποτύπωση του συνόλου των 7.000 περίπου Μουσικών Χειρογράφων που σώζονται. Απορρίφθηκε μάλιστα με αιτιολογικό προσχηματικό και καθόλου σύννομο: ότι δηλαδή το μη κερδοσκοπικό Κέντρον Ερευνών και Εκδόσεων "δεν είχε προηγούμενη δραστηριότητα", μια κι είχε ιδρυθεί μόλις τότε, προϋπόθεση πάντως που δεν προβλεπόταν ούτε στον Κανονισμό ούτε στην Προκήρυξη. Και παρόλο που το Πρόγραμμα πέρασε κανονικά την τυπική ελεγκτική διαδικασία και αξιολογήθηκε με την ανώτατη βαθμολογική κλίμακα (Α). Δυστυχώς, η έντονη προσωπική μου διαμαρτυρία προς τον τότε αρμόδιο Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Έρευνας και Τεχνολογίας, και μετέπειτα υπουργό, Νίκο Χριστοδουλάκη δεν είχε κανένα αποτέλεσμα. Να σημειωθεί ότι το Έργο αυτό, το οποίο είχε αρχίσει να υλοποιείται από το 1990, όταν (και εάν) ολοκληρωθεί κάποτε, θα αποκαλύψει, με την προβλεπόμενη έντυπη μορφή των 50 τόμων και τα πολλά ηλεκτρονικά αρχεία, έναν τεράστιο, άγνωστο και μοναδικό, πνευματικό και καλλιτεχνικό πλούτο του συνόλου Ορθόδοξου Ελληνισμού.

-Διαπιστώνει κανείς σ' αυτά που λέτε όχι απογοήτευση, μάλλον οργή, ακόμη και τώρα.

-Ακριβώς. Αλλά δεν υπάρχει κακό χωρίς καλό. Γιατί την ίδια εποχή, από το 1992 ως το 1997, επέστρεψα σε μια μεγάλη φιλολογική μου αγάπη, τον Όμηρο, αρχίζοντας να μεταφράζω την Οδύσσεια. Ήταν ένα απόλυτο καταφύγιο, μια μοναδική, ανεπανάληπτη εμπειρία και ικανοποίηση. Στο διάστημα αυτό μεταφράστηκαν οι 8 πρώτες Ραψωδίες (α-θ) και ήδη αυτή τη στιγμή βρίσκεται υπό έκδοση, ως δοκιμή, η Ραψωδία ε, με Εισαγωγή, Σχόλια, και μικρό Χρονικό για την ειδική προσωπική

σχέση με το μοναδικό αυτό Κείμενο. Είναι μια άλλη απόπειρα απόδοσης σε νεοελληνικό Ήχο και Λόγο, διαφορετική από άλλες σύγχρονες, ακόμη και σε επιμέρους νοηματικά μεταφραστικά ζητήματα.

-Ευχάριστη πολύ έκπληξη αυτή σας η παρέκβαση. Ας επιστρέψουμε όμως στις ηχογραφήσεις. Πώς τελικά άρχισε η έκδοση του υλικού;

-Με εθνική χρηματοδότηση, όπως ήταν η επιδίωξη. Από το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και τμηματικά από το 1998 ως το 2004, με αποφάσεις του τότε Υφυπουργού Χρήστου Πάχτα και τη θερμή υποστήριξη του φίλου καθηγητή Γιώργου Παπαδημητρίου. Δυστυχώς και εδώ, ο τότε Υπουργός Πολιτισμού Ευάγγελος Βενιζέλος δεν διευκόλυνε καν να φτάσει η εγκεκριμένη χρηματοδότηση μέσω του καθ' ύλην Υπουργείου του όπως προέβλεπε ο νόμος στον εκδοτικό φορέα. Μου έκανε μάλιστα μεγάλη εντύπωση, σε σχετική προσωπική μας συνάντηση, η εντελώς αρνητική και απαξιωτική του στάση. Ευτυχώς το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας βρήκε σύντομα και τον τρόπο για την απευθείας χρηματοδότηση. Βέβαια, ο κ. Βενιζέλος, όταν είδε τα πρώτα Σώματα των CD να κυκλοφορούν, αναγνώρισε δημόσια το λάθος του. Αναγνωρίζει κανείς την αναγνώριση του λάθους, αλλά "εν τω Άδη ουκ έστι μετάνοια".

-Νομίζω ότι βρισκόμαστε πια στο σημείο να μιλήσετε για την ουσία, τον χαρακτήρα και το περιεχόμενο του ηχογραφημένου έργου.

-Όλο το ηχογραφημένο υλικό είναι καταταγμένο σε δύο Σειρές. Η πρώτη, με τον χαρακτηριστικό τίτλο "Μνημεία Εκκλησιαστικής Μουσικής", είναι η καθαυτό ιστορική και φιλολογική Σειρά. Χωρίζεται σε Επτά ειδολογικά Σώματα και περιλαμβάνει αποκλειστικά ιστορικά μέλη της νεώτερης εποχής (κυρίως 16^{ος}-19^{ος} αιώνας), είτε με μεγάλη και ζωντανή ακόμη ψαλτική παράδοση, είτε άγνωστα και παραμελημένα, πολλά και εντελώς ανέκδοτα. Ορισμένα από τα μέλη αυτά θα πρέπει να θεωρούνται σήμερα αριστουργήματα όχι μόνο της Εκκλησιαστικής, αλλά και της παγκόσμιας μουσικής φιλολογίας. Η δεύτερη, με τον ενδεικτικό τίτλο "Σύμμεικτα Εκκλησιαστικής Μουσικής", είναι Σειρά χωρίς συγκεκριμένο ειδολογικό ή χρονικό προσδιορισμό, και

περιλαμβάνει μέλη που είναι επίκαιρα στη σύγχρονη λειτουργική πράξη. Και στις δύο αυτές Σειρές έχει συγκροτηθεί μέχρι στιγμής ένα μεγάλο ηχογραφημένο Αρχείο με περισσότερους από 120 ψηφιακούς δίσκους (CD), άλλους ήδη στην κυκλοφορία και άλλους έτοιμους προς έκδοση. Να προσθέσουμε εδώ ότι υπάρχει προγραμματισμένη από παλιά και μια τρίτη Σειρά, αρχειακή αυτή, με τον ενδεικτικό τίτλο "Αρχείον Εκκλησιαστικής Μουσικής", η οποία ετοιμάζεται να εγκαινιασθεί με το μεγάλο Πατριαρχικό Μουσικό Αρχείο από ζωντανές ηχογραφήσεις των ετών 1958-1978 στον Πατριαρχικό ναό και σε άλλους μεγάλους ναούς της Κωνσταντινούπολης.

-Και ποιοί εκτελούν τα μέλη αυτά στις δύο πρώτες Σειρές; Είπατε ότι, πέρα από τα μέλη, ήταν το δεύτερο ζητούμενο.

-Όλοι οι μεγάλοι σύγχρονοι παραδοσιακοί ψάλτες, πολλοί από τους οποίους δεν υπάρχουν πια. Και είναι ιδιαίτερα σημαντικό το ότι οι άνθρωποι αυτοί πείσθηκαν, και αποφάσισαν, να συμμετάσχουν σε ένα έργο εξαιρετικά κοπιώδες, αν μάλιστα ληφθεί υπόψη και η μεγάλη συχνά ηλικία τους, και το οποίο σαφώς παραπέμπει για μετά από αυτούς. Είπαμε, όλοι οι μεγάλοι: ο Άρχων Πρωτοψάλτης του Οικουμενικού Πατριαρχείου Θρασύβουλος Στανίτσας, ο ανεπανάληπτος Αγιορείτης μοναχός πατήρ Διονύσιος Φωφωφής, ο πρωτοψάλτης Χίου και Αθηνών Λεωνίδας Σφήκας, ο πρωτοψάλτης Καβάλας Ματθαίος Τσαμκφάνης, ο Άρχων Λαμπαδάριος του Οικουμενικού Πατριαρχείου Βασίλειος Εμμανουηλίδης, ο Μέγας Πρωτοπρεσβύτερος επίσης τους Οικουμενικού Πατριαρχείου πατήρ Γεώργιος Τσέτσης, ο Γέρων Λαυριώτης και Επίσκοπος Ροδοστόλου Χρυσόστομος, ορισμένοι Αγιορείτες μοναχοί της παλαιότερης γενιάς, ο πατήρ Δανιήλ, ο πατήρ Ακάκιος, ο πατήρ Κυπριανός, ο πατήρ Θωμάς, και ορισμένοι της νεώτερης, οι πατέρες Αντίπας, Αμφιλόχιος, Φιλόθεος, Ιωσήφ, και πλειάδα άλλων. Όλοι ψάλτες, οι οποίοι διατηρούν, πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα, ύφος και τεχνική χωρίς σύγχρονες επιρροές ή επικαλύψεις και οι οποίοι υπηρετούν λαμπρά την ιστορική ερμηνεία. Από την άποψη αυτή, και μόνο η ηχογράφησή τους πρέπει να

Θεωρηθεί, αυτόνομα, ως σπουδαιότατο γεγονός.

-Και πόσοι από τους 120 ψηφιακούς δίσκους (CD) που αναφέρατε παραπάνω κυκλοφορούν ήδη;

-Συνολικά 45 και άλλοι 25 που έχουν τυπωθεί ή τυπώνονται και θα κυκλοφορήσουν σύντομα. Κυκλοφορούν αυτόνομα, κατά θέματα, αλλά και σε ενιαία Σώματα-Κασετίνες. Από τη Σειρά "Μνημεία" κυκλοφορούν: οι "Ανθολογίες" σε 10 CD, οι οποίες περιέχουν ενδεικτικά, επιλεγμένα μέλη και από τα Επτά ειδολογικά Σώματα· τα "Οκτάηχα" (22 CD) με εκτενείς, εξαιρετικά έντεχνες συνθέσεις, όπως π.χ. το αριστουργηματικό Ψάλλοντές σου τον τόκον του Πέτρου Μπερεκέτη από τα τέλη του 17^{ου} - αρχές 18^{ου} αιώνα, μια μεγάλη στην ουσία φωνητική συμφωνία, μια και διαρκεί 2 ώρες και 18 λεπτά! Οι "Καλοφωνικοί Ερμοί" έπειτα, σε 14 CD, ήδη έτοιμοι για κυκλοφορία, ειδικά μέλη της Τουρκοκρατίας με λαϊκότροπο χαρακτήρα και ύφος. Από τη Σειρά "Σύμμεικτα" κυκλοφορεί το Α' Μέρος (10 CD) και είναι ήδη έτοιμο το Β' (12 CD) αποκλειστικά με Αγιορείτες ψάλτες της παλαιότερης γενιάς και εκτενές εισαγωγικό κείμενο για την εκκλησιαστική μουσική στο Άγιον Όρος από την Άλωση ως τον Εικοστό αιώνα. Και όλα αυτά με ένθετα, πολυσέλιδα βιβλία, όπου τα μουσικά κείμενα, και όλα τα αναγκαία ιστορικά, φιλολογικά, και μουσικολογικά δεδομένα (αναλύσεις, βιογραφήματα, πλούσιο φωτογραφικό υλικό), δεδομένα τα οποία στοιχειοθετούν τον ακραιφνή φιλολογικό χαρακτήρα των συγκεκριμένων εκδόσεων.

-Πέρα από το φιλολογικό χαρακτήρα, πρέπει κανείς να εξάρει εδώ και την υψηλή ηχητική και εικαστική ποιότητα.

-Σας ευχαριστώ που το επισημαίνετε. Καταρχήν, όλες οι ηχογραφήσεις έχουν γίνει σε επαγγελματικές ηχοληπτικές αίθουσες. Ο τελικός επεξεργασμένος ήχος είναι πλούσιος και φυσικός, χωρίς τη συνηθισμένη τεχνητή αίσθηση του ναού, έτσι που να ενισχύεται και ηχητικά ο πνευματικός και υπερβατικός χαρακτήρας της μουσικής αυτή τέχνης. Η εικαστική εμφάνιση είναι επίσης έξω από τα γνωστά εκκλησιαστικά στερεότυπα, αυστηρή και λιτή, θα έλεγα κατά βάση χρωματική, έτσι που να υποστηρίζεται και εδώ η αναγκαία υψηλή

ποιότητα. Και στους δύο αυτούς τομείς, πρέπει να πω, έχω την καλή τύχη να έχω λαμπρούς συνεργάτες, οι οποίοι δεν υλοποιούν μόνο συγκεκριμένες ιδέες, αλλά βοηθούν και σε πάρα πολλά με την πρόθεση και το ταλέντο τους.

-Δίκη λοιπόν η βράβευση της Ακαδημίας Αθηνών για ένα τόσο σπουδαίο έργο. Νομίζω βραβεύθηκε περίπου, το 2005.

«Μάλιστα, περίπου, την ίδια εποχή. Έχει απονεμηθεί ειδικό βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών και για τις δύο "εθνικής σημασίας μουσικοφιλολογικές Σειρές", όπως τις χαρακτηρίζει, "Μνημεία" και "Σύμμεικτα". Είναι πράγματι μια υψηλή τιμητική διάκριση. Και όπως δήλωσα και κατά τη βράβευση, αποτελεί πρώτιστα αναγνώριση του ειδικού αυτού πνευματικού και καλλιτεχνικού τομέα του Ελληνισμού, των μεγάλων και άγνωστων εκκλησιαστικών συνθετών, και κυρίως των μεγάλων παραδοσιακών ψαλτών και των λοιπών άξιων συντελεστών. Και να προσθέσω ότι: το πλούσιο ρεπερτόριο, οι παραδοσιακοί ψάλτες, η φιλολογική δομή, η ιστορική τεκμηρίωση, η ηχητική ποιότητα, η άρτια εμφάνιση, επιπλέον ο μη κερδοσκοπικός χαρακτήρας και η στήριξη της Πολιτείας, όλα αυτά προσδίδουν πράγματι στις Σειρές "Μνημεία" και "Σύμμεικτα" τα χαρακτηριστικά Εθνικής Έκδοσης...

-Ποιά είναι η θέση της επίσημης Εκκλησίας της Ελλάδος απέναντι σ' ένα Έργο τόσο μεγάλο σε όγκο και σπουδαιότητα. Ανήκει, αν δεν κάω λάθος, σε χώρο που τον θεωρεί δικό της...

-Ο τομέας της Μουσικής, και της Εκκλησιαστικής, ανήκει σε όλους, είναι τμήμα του Εθνικού πολιτισμού. Από την επίσημη Εκκλησία πάντως δεν υπήρξε καμιά υποστήριξη. Εμείς, ωστόσο, καταθέσαμε τα πρώτα Σώματα του Έργου στην Ιερά Σύνοδο, έστω και χωρίς καμιά απάντηση. Η αλήθεια είναι ότι η Εκκλησία, μετά τη βράβευση της Ακαδημίας Αθηνών, ενδιαφέρθηκε και για δική της βράβευση προς το πρόσωπό μου, για την αποδοχή της οποίας όμως δεν βρήκα κανέναν ουσιαστικό λόγο. Άλλωστε, η παρούσα Διοίκηση της

Εκκλησίας της Ελλάδος υπό άλλην Θεσμική ιδιότητα το 1973 προσπάθησε, με ανεπίτρεπτη επίσημη επιστολή, να διαβάλει τις έρευνες αυτές στο αρχικό τους στάδιο, και ειδικά να ματαιώσει τη μεγάλη Έκδοση της Εθνικής Τράπεζας.

-Απίστευτο αυτό που λέτε. Πρώτη η Εκκλησία θα έπρεπε να υποστηρίξει ένα παρόμοιο Έργο. Θα ήθελα ωστόσο να ερωτήσω εάν έχει γίνει κάποια επίσημη παρουσίαση. Είναι θεσμός πια σήμερα οι παρουσιάσεις, καμιά φορά και για εντελώς ανάξια λόγου πράγματα.

-Δεν έχει γίνει. Προγραμματίζεται όμως για τον χρόνο που έρχεται, για το 2007. Πρόκειται για ένα Έργο που έχει ήδη μεγάλο όγκο πίσω του - μην ξαναπούμε ότι κυκλοφορούν 45 CD και άλλα 25 σύντομα-, αλλά και πολύ μεγαλύτερο μπροστά του. Ένα τόσο σπουδαίο, και άγνωστο, τμήμα του Εθνικού πολιτισμού αξίζει να γίνει ευρύτερα γνωστό. Δεν ενδιαφέρει απλά ένας πανηγυρισμός. Θα γίνει μάλιστα υπό την επίσημη παρουσία του Οικουμενικού Πατριάρχη. Η απάντησή του είναι ήδη θετική. Πολλοί εκτελεστές στο Έργο είναι ψάλτες του Οικουμενικού Πατριαρχείου, άλλοι από τη Βόρεια Ελλάδα και το Άγιον Όρος, περιοχές που υπάγονται πνευματικά στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, και εγώ από την Κω, εκκλησιαστική επαρχία του Οικουμενικού Θρόνου...

-Στο σημείο αυτό, μια και αναφέρατε την Κω, θα ήθελα να μιλήσουμε λίγο και το περίφημο Χωριό σας.

-Το περίφημο Χωριό "μου", το Ασφενδιού, ήταν ένα παλιό αγροτικό χωριό, το πλουσιότερο και μεγαλύτερο κάποτε της Κω, και όλης γενικά της Δωδεκανήσου. Και εγώ θα ήθελα να μιλήσουμε για τη δραστηριότητα και την παρέμβασή μου εκεί. Θα προτιμούσα όμως να το αφήσουμε για μιαν άλλη συνάντησή μας. Εδώ να πούμε μόνο ότι έχω έτοιμο για δημοσίευση ένα πάρα πολύ σημαντικό βιβλίο για το Ασφενδιού, με πλουσιότατο φωτογραφικό υλικό των ετών 1979-1982, πλήρεις αποτυπώσεις, και εξαιρετικά ενδιαφέρον κείμενο, μικρό δείγμα του οποίου έχει ήδη προδημοσιευθεί το 2002. Με την ευκαιρία να πούμε ότι έχω επίσης έτοιμη για δημοσίευση μια σπάνιας

σημασίας Συλλογή 14 CD, με εκτενές ειδικό βιβλίο, για την μουσική παράδοση της Κω. Είναι μια προσωπική ηχογραφημένη καταγραφή που έγινε εδώ και σαράντα χρόνια, από το 1963 ως το 1968. Περιλαμβάνει σκοπούς και τραγούδια, του γάμου, μοιρολόγια, κάλαντα και θρήνους, σατυρικά, αποκριάτικα, παιδικά, στιχοπλακίες, άσματα αφηγηματικά, τον *Ερωτόκριτο*, και καλύπτει γεωγραφικά όλο το νησί. Πρόκειται για καθαρά φωνητικό υλικό - ένα CD μόνο είναι με οργανικά-, ανυπολόγιστης σήμερα σημασίας που παραπέμπει σε μεγάλο βάθος χρόνου, ως το ύστερο Βυζάντιο. Και τα δύο αυτά Έργα, το βιβλίο για το Ασφενδιού και η Μουσική Συλλογή, αποτελούν δύο μοναδικά πολιτιστικά μνημεία για την Κω, με ευρύτερη, όχι μόνο εθνική, αλλά θα έλεγα και υπερεθνική, σημασία.

-Όλος αυτός ο ιχνηλατικός ερευνητικός μόχθος, αλλά και ο συγγραφικός, παράλληλα, σκέφτομαι, με μια αδιάκοπη διδακτική δραστηριότητα.

-Αδιάκοπη. Σαράντα ακριβώς χρόνια, από το 1966 ως σήμερα, στρατευμένος στην ιδιωτική εκπαίδευση -η "Ιδιωτική Οδός" πάλι, που λέγαμε, ειδικότερα στη φροντιστηριακή, στην τόσο διαβεβλημένη σήμερα "παραπαιδεία". Περιορισμένα στην αρχή, συστηματικά αργότερα, όταν έγινε η κύρια επαγγελματική μου απασχόληση. Ένα πεδίο επίσης, εξίσου σημαντικό, βαθείας ικανοποίησης και δημιουργικότητας. Η χαρά να βοηθά κανείς τους νέους σε μια τόσο κρίσιμη, ειδικά για τη νεοελληνική πραγματικότητα, καμπή της ζωής τους, να τους χειραγωγεί να τους πειθαρχεί στη γνώση, να τους οδηγεί στα μυστικά των κλασικών κειμένων, να τους εμπνέει την αγάπη για το πολυτιμότερο αγαθό, τη μόρφωση. Ταυτόχρονα, όμως και η χαρά να αντλεί κανείς πολλά, πάρα πολλά από αυτούς. Χιλιάδες μαθητές, όλοι σε σπουδαίες θέσεις σήμερα, ασφαλώς και αύριο, πολλοί σε διακεκριμένες, οι οποίοι επιδεικνύουν παντού συγκεκριμένο ήθος και συμπεριφορά. Αξίζει να τους συγχαρεί κανείς για το μήνυμα που εκπέμπουν.

-Με την τελευταία αυτή ιδιότητά σας, θα ήθελα να σας κάνω μια τελευταία,

επίκαιρη πολύ, νομίζω, ερώτηση: πώς βλέπετε τα πράγματα στην Παιδεία σήμερα;

-Στον γενικότερο χώρο, με αισιοδοξία. Ο τόπος αυτός έχει μεγάλη ροπή στη μάθηση. Η παιδεία σήμερα έχει κατακτήσει ευρύτερα στρώματα και επιπλέον περιοχές που κάποτε ήταν εντελώς απαξιωμένες. Δέστε την καλλιτεχνική παιδεία: Κινηματογράφος, Θέατρο, Χορός, Μουσική, παντού ένας πλούσιος δημιουργικός οργανισμός. Επίσης, και λογοτεχνικός οργανισμός. Όπως πάντα, πολλή Ποίηση και τώρα, όπως είναι φυσικό, και πολλή Πεζογραφία. Ακόμη Εκδόσεις, Εκθέσεις, δραστηριότητες. Από μια τέτοια πλούσια δραστηριότητα αναδύεται ευκολότερα το ποιοτικό. Και όλα αυτά σκευή σήμερα πολλών, όχι μόνο ενός μικρού αριθμού καλλιτεχνών και διανοουμένων. Στο συγκεκριμένο τώρα θέμα της Εκπαίδευσης: και εδώ είναι θέμα γενικότερο της νεοελληνικής Κοινωνίας, και της Πολιτείας που την εκπροσωπεί. Να προσανατολίσει σε στόχους λιγότερο υλικούς, αποκλειστικά επαγγελματικούς, και περισσότερο σε ουσιαστικούς, βαθύτερα μορφωτικούς. Σκοπός της Παιδείας δεν είναι μόνο να δημιουργεί ικανούς επαγγελματίες, οι οποίοι θα συνδεθούν άριστα με την παραγωγή, αλλά, το σπουδαιότερο, να κάνει ικανούς τους νέους να σκέφτονται το σωστό και να αισθάνονται το ωραίο, γενικότερα, να τους εμπνεύσει έφεση και αγάπη για το αγαθό της πνευματικής και ψυχικής καλλιέργειας. Και γι' αυτά όλα χρειαζόμαστε πραγματικούς Δασκάλους.

Πραγματικούς δασκάλους σε όλες τις διδακτικές βαθμίδες, κυρίως όμως στην Ανώτατη για τον καθοδηγητικό και τον παραδειγματικό της χαρακτήρα. Αυτή, νομίζω, πρέπει να θεωρηθεί σήμερα ως η πιο ουσιαστική ανάγκη για την Παιδεία μας.

ΠΗΓΗ: ΤΟ ΒΗΜΑ, ΒΗΜΑΓΑΖΙΝΟ, ΚΥΡΙΑΚΗ 24 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2006.

LINK: ΤΑΣΗΣ ΠΑΠΑΪΩάννου, «Τ' ΑΣΦΕΝΤΙΟΥ ΤΗΣ ΚΩ», Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ 28-5-2013:

<http://www.efsyn.gr/?p=55011>

